

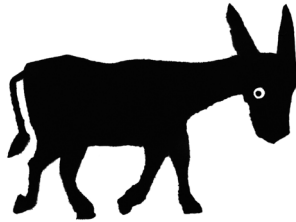
Tien op een ezel

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Mohammed Benzakour

Tien op een ezel

Berbers spreekwoordenboek

Met illustraties van Fleur van der Weel

Ambo|Anthos
Amsterdam

De auteur ontving voor deze uitgave een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978 90 263 3977 6

© 2018 Mohammed Benzakour

Omslagontwerp Fleur van der Weel & Studio Hendriksen

Omslagillustratie en illustraties binnenwerk

© Fleur van der Weel, www.fleurvanderweel.com

Foto auteur © Roelof Pot

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

Woordvooraf	9
De Berbertaal	19
Leeswijzer	21
1 Slang & Jakhals	25
2 Zee & Vis	37
3 God & Tuinbonen	49
4 Kat & Blind	63
5 Hond & Leeuw	75
6 Rivier & Koe	83
7 Kip & Ei	93
8 Paard & Ezel	103
9 Raaf & Uil	117
10 Liefde & Huwelijk	125
11 Brood & Buik	145
12 Boer & Geit	163
13 Moeder & Hand	175
14 Leven & Dood, en alles ertussenin	187
Oplossingen van de raadsels	211
Dankwoord	215
APPENDIX: De Berbers, een korte geschiedenis	217

Voorpa & ma

Woord vooraf

‘Hij ziet er tien op een ezel!’ riep mijn vader vaak smalend over een of andere zotte gast. In het Berbers, natuurlijk: itwara âachra xou-ryour! Ik heb het altijd een maffe uitdrukking gevonden. Wat tien op een ezel? Tien kruiken? Tien vogels? Tien meloenen? Nee, ik moest het opvatten als ‘tien man’. Iemand die tien kerels op een ezel ziet, die heeft ze niet allemaal op een rijtje. Een gek dus, een idioot. Nu klauteren Berbers gerust met z’n tweetjes op de viervoeter, met soms nog een peuter ertussen geperst, geen probleem, maar tien man, nee, dat is echt gekkenwerk. De uitdrukking kan overigens ook slaan op een zatlap of iemand die zo stoned is als een aap (er wordt in die streken nogal wat bier en hasjesj geconsumeerd).

Mij is ook verteld dat de uitdrukking, via een omweg, haar herkomst vindt in het verhaal over een onnozele veeboer. Deze kinkel tigt met elf ezels naar de markt om ze daar te verkopen. Maar eenmaal aangekomen telt hij er slechts tien. Onderweg zeker een kwijtgeraakt, denkt hij. Meteen maakt hij rechtsomkeert om het verloren dier terug te vinden. Om zijn kudde beter in het gareel te houden wandelt-ie terug op eigen benen – en ontdekt op zeker moment, als hij opnieuw telt, dat het elfde beestje ongemerkt is aangeschoven. Verbaasd over dit voorval keert hij terug naar de markt – maar nu weer sjokkend óp een ezel. Als hij gearriveerd is bij de markt telt hij

voor de zekerheid nogmaals, maar komt wederom niet verder dan tien. Verdikkeme! Boos draaft hij terug met zijn trouwe viervoeters, om even later te ontdekken dat het verloren dier opnieuw is aangeschoven. En zo gaat dit gependel nog een poosje door. Cruxis: steeds vergeet de boer de ezel te tellen waarop hij zelf zit.

En zo zijn er nog talloze gekke, geestige uitdrukkingen die ik thuis hoorde. Als mijn vader op de markt boodschappen deed en hij vertrouwde een of andere handel niet, dan riep hij: 'Ik koop toch geen vis in de zee!' En wanneer ik voor een frats of capriool de schuld probeerde af te schuiven op een vriendje, merkte mijn vader op: 'Elke geit bungelt aan zijn eigen pootje.'

Hij ziet er tien op een ezel

Mijn moeder had ook een paar favorieten, zoals: 'De buik die tuinbonen eet zwelt op', als ze me wilde leren dat elk (wan)gedrag toch wel gezien wordt. En op de dagen dat ze zich beklaagde over deze of gene roddeltante, hoorde ik haar zeggen: 'Ze is een vuur onder het hooi.'

Ik heb er nooit bij stilgestaan, maar met het ouder worden drong het pas goed tot me door dat als mijn ouders (en met hen een hele generatie) straks in het graf verdwijnen, daarmee ook duizenden taalschatten roemloos verloren gaan. Want in het Berbers, een goddeels orale traditie, is verdomd weinig op schrift vastgelegd. Een prachtige, rijke beschaving vol poëzie, spreuken, wijsheden,

aforismen, gezangen, elegieën, hymnen, sagen, volksverhalen, die langzaam uitsterft – een ramp!*

Dit mag ik niet laten gebeuren. Daarvoor is de Berbertaal en -cultuur mij te lief. Hoewel ik in het Nederlands denk en droom, blijft mijn moedertaal het Berbers, of preciezer: het Tarifit, een van de drie hoofdlecten van het Berbers. Ik vind het daarom mijn (letterkundige) plicht om deze taalschatten te redden van de vergetelheid en ze te behouden voor het nageslacht. Temeer als je beseft dat veel mensen, vooral de jongere generaties, een verbijsterend gebrek vertonen aan Berbertaalbeheersing en in het bijzonder aan kennis van oude spreuken en spreekwoorden – de emigratie naar het Westen heeft ook op dit vlak zijn prijs. Los daarvan zijn spreuken an sich al een mooi en leerzaam literair genre. Was het niet Miguel de Cervantes, de schrijver van *Don Quichot*, die zo treffend opmerkte dat ‘een spreuk een korte uitspraak is die berust op lange ervaring’. Op zichzelf trouwens ook een mooie spreuk.

Natuurlijk is al veel moois verloren gegaan. Natuurlijk is veel kennis en wijsheid allang meegesleurd in de donkere graven van voorvaders en voormoeders. Maar goddank niet alles. Vanuit dit besef is dit boek ontstaan.

Gewapend met notitieblok en bandrecorder doolde ik jarenlang langs vele dorpen en negorijen in de Rifstreken van Noord-Marokko. Behalve mijn eigen geboortestreek (Beni Bouifrou) bezocht ik Beni Sidel, Beni Chikar, Beni Said, Beni Ourich, Beni BouyeHyi, Be-

* UNESCO luidt met zijn *Atlas of the World's Languages in Danger* de noodklok: ongeveer de helft van de circa zesduizend talen dreigt voorgoed te verdwijnen. De laatste update is van juli 2017. Gemiddeld verdwijnt elke twee weken een taal van de aardbodem. Meer dan vijfhonderd talen bevinden zich in zeer kritieke toestand, omdat die enkel nog door oudere mensen worden gesproken en niet meer worden overgedragen op jongere generaties. Hopelijk zal het zo'n vaart niet lopen met het Tarifit, hoewel al zeven Berberdialecten (waaronder Tamazight Beni Iznassen, Ghomara, Judeo-Berber) op de nominatielijst staan.

ni Touzine, Beni waryaer, Iğzanayen, Tafersit, Ibbeqouyen, Temsamane, Metalsa. Ik dronk koffie in cafés en deed mee aan dam- en kaartspellen; ik kocht pruimen en druiven op markten; ik reisde met bussen en taxi's; ik hielp strompelende grijsaards met oversteken; ik bezocht geboortefeesten en bruiloften van halve nichten en verre neven – en telkens stelde ik dezelfde, simpele vraag: kent u misschien een oud spreekwoord ('awar aqdim')? En keer op keer bleek de hersenpan van de Berber een prachtig museum. Eindeloos laafde ik mij aan de parels die mij in de schoot werden geworpen. Soms zomaar, ongevraagd, zoals van die oude man uit Beni Sidel die, toen een jonge zakkenroller met een paar fikse oorvijgen in de kraag gevat werd, minzaam opmerkte: 'Wie zijn handen in holen steekt, wordt gebeten door de slang.' Of: van die arme vrouw, die weggejaagd werd bij de grenspost in Beni Ansar, terwijl een dikke BMW zonder moeite werd doorgelaten: 'Geld opent alle deuren, behalve de hemelpoort!'

Sommige uitdrukkingen komen, grappig genoeg, ook terug in het Nederlands, zoals: 'Wie honing wil, moet bijensteken verdragen', 'Blaffende honden bijten niet' of: 'Kijk een gegeven paard niet in de bek'. Maar de meeste blijken toch sterk vervlochten met de Marokkaanse couleur locale, bijvoorbeeld deze: 'Ze bereidde cous-cous voordat de kip er was.'

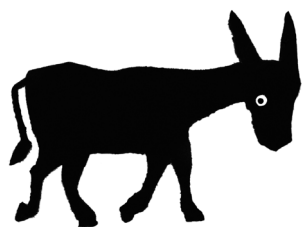
Al met al was het een eer en genoeg om mijn nieuwsgierigheid op Hassan en alleman te kunnen botvieren, want het mooie aan de Berber is: hij geeft altijd op elke vraag antwoord. En wel zo prompt en beslist, dat elke twijfel gesmoord wordt in stilzwijgen. Maar wanneer je een tweede, doortastende vervolgvraag waagt, wordt meestal de betovering verbroken. Want dan blijkt dat wat eerder met zoveel stelligheid beweerd werd toch maar op goed geluk was gezegd. De zelfverzekerde beslistheid was ofwel een spelvorm van achteloosheid ofwel een toevluchtsoord voor onwetendheid. Het zal dus niet verbazen dat de beweringen van uiteenlopende mensen nu en dan fiks met elkaar botsten. Zo stelde ik vaker vast dat bepaalde da-

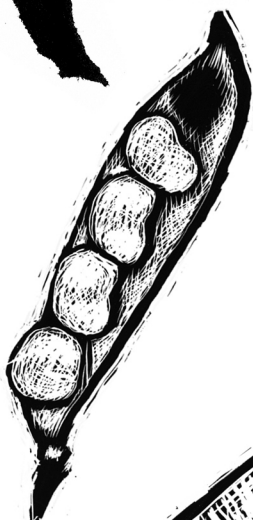
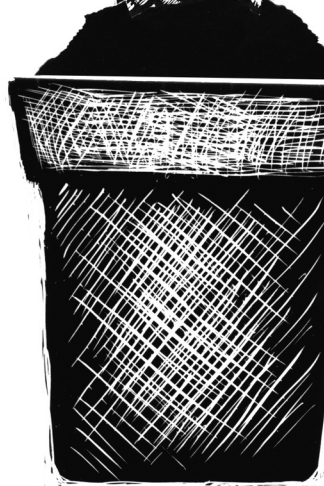
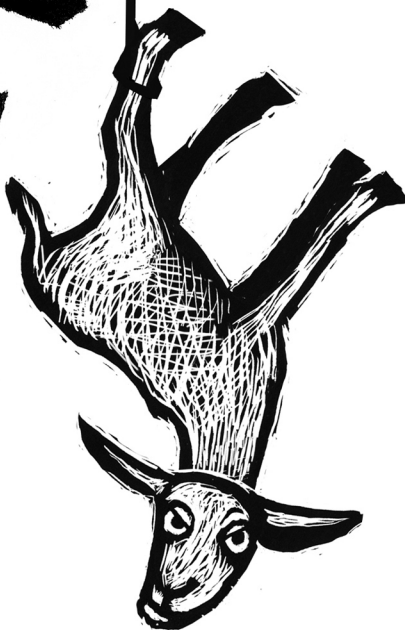
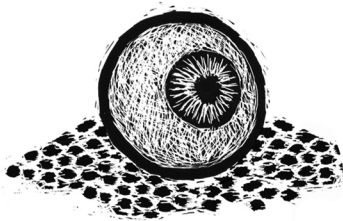
den aan de verkeerde persoon werden toegeschreven en gebeurtenissen danig met elkaar waren verward of elkaar zelfs tegenspraken. Dit zijn natuurlijk allemaal tekortkomingen in de mondelinge overlevering waarvoor je vandaag de dag geen kip of ei meer ter verantwoording kan roepen. Anderzijds, zulke ‘tekortkomingen’ tekenen juist de rijkdom van een taal: de spreuken zijn niet allemaal op dezelfde dag bedacht en elk voorwerp of voorval kan men van verschillende kanten bekijken.

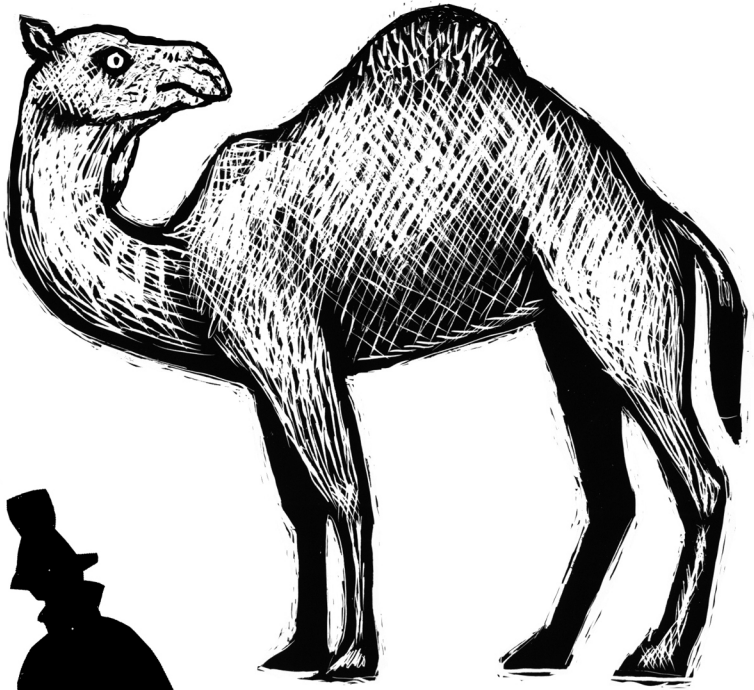
Hoe het ook zij, ik meen dat wat uiteindelijk door de ballotage is gekomen een mooie, rijke, gevarieerde verzameling van spreekwoorden en verhalen opleverde – hier en daar gelardeerd met een gek, guitig raadseltje (‘tHajit n-twafit’).

Tot slot nog dit. Een van de fraaiste doeken uit de Nederlandse schilderkunst is wat mij betreft van de hand van Pieter Bruegel de Oude en heet *De dwaasheid van de wereld* (1559), een olieverfschilderij waarin wel meer dan honderd oude Hollandse spreekwoorden als bonte paaseitjes zijn verstoppt. ‘De een scheert schapen, de ander varkens’, ‘men moet zich krommen, wil men door de wereld kommen’, ‘liefde is waar de geldbuidel hangt’ et cetera. Wie dit doek goed aanschouwt, begrijpt veel meer van die dwaze Hollanders, van toen en nu.

Dit boek mag u ook gerust beschouwen als zo’n schilderij: ik hoop dat het de Nederlander een inkijkje biedt in de even wonderlijke als dwaze leefwereld van een oeroud maar nog altijd actueel volk, de Berbers.

De Berbertaal

Allereerst dient opgemerkt dat veel Berbers zichzelf liever ‘amazigh’ (vrij mens) noemen, verwijzend naar de oude landstreek Tamazgha. Dat men ‘amazigh’ prefereert is niet verwonderlijk, omdat de term ‘Berber’ geassocieerd wordt met het Griekse woord *barbaroi*, wat ‘barbaar’ betekent. Deze term werd door de Grieken gegeven aan vreemde volken die geen Grieks spraken, en later namen de Romeinen die benaming over toen ze Noord-Afrika binnenvielen. Ik meen dat de inmiddels ingeburgerde term ‘Berber’ die negatieve connotatie van weleer niet meer zou mogen hebben.

Het Berbers, Tamazight, is een lastige, grammaticaal inconsequente en vaak (voor de westerse tong) onuitspreekbare taal. Alle taalkennis is mondeling doorgegeven, van ouder op kind, generaties lang. Wie het niet met de paplepel binnenkreeg zal het nooit tot in de puntjes, met al zijn dictie en toonhoogten, kunnen beheersen. Het Berbers kent geen modern, praktiserend schrift. Het oude schrift, Tifinaï, is vanwege de arabisering door de eeuwen heen nogal in onbruik geraakt. Slechts een handjevol romantici en academici beheerst dit schrift nog.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld het Fries, Limburgs, Jiddisch, Romani en Sinti heeft Nederland de Berbertaal nooit onder het Europese Handvest voor regionale talen gebracht. Dit Handvest werd op 1 maart 1998 van kracht, met als doel ‘het culturele erfgoed van

autochtone minderheidstalen in Europa te beschermen, in stand te houden en het gebruik ervan te bevorderen'. Toch wonen er zo'n een derde miljoen Berbers in Nederland en is het Berbers de moedertaal van circa zestien miljoen mensen, verspreid over heel Noord-Afrika. Het gebied strekt zich uit van Zuid-Mauritanië tot aan de Egyptische oase Siwa, van de Middellandse Zeekust tot aan de zuidelijke delen van Sahara. Er zijn circa twintig tot dertig nauw verwante Berbertalen bekend, alle gesproken in Noord-Afrika. Ze vormen een tak van de Afro-Aziatische talenfamilie. Van alle Afrikaanse landen herbergt Marokko het grootste aantal Berbertaligen, ongeveer twaalf miljoen, verdeeld over het centrale Tamazight, het zuidelijke Tashelhit/Chleuh en het noordelijke Tarifit.

Dit boek concentreert zich op die laatste hoofdgroep, het Tarifit. De inwoners van de Rif (circa vijf miljoen) worden globaal verdeeld in het westelijk deel (Jbella; sterke invloed van het Arabisch) en het oostelijk deel (Riffijnen). De belangrijkste steden van de Rif zijn Nador, Berkane, Oujda, Al Hoceima, Tanger, Chefchaouen, Tetouan, Larache, Taza, Tawnat. Het Tarifit is de moedertaal van ruim zeventig procent van de meer dan 340.000 Marokkanen in Nederland. Min of meer hetzelfde percentage geldt ook voor andere Europese landen, waaronder Spanje, Frankrijk, België en Duitsland.